

2023, Vol. 4(3), 753-775
© The Author(s) 2023
Article reuse guidelines:
<https://dergi.bilgi.edu.tr/index.php/reflektif>
DOI: 10.47613/reflektif.2023.137
Article type: Research Article

Received: 04.09.2023
Accepted: 04.10.2023
Published Online: 09.10.2023

Figen Kıvılcım Çorakbaş*, Zeynep Kunt**

Yerel Toplulukların Miras Alanlarına Atfettiği Değerleri Ortaya Çıkartmak İçin Yöntemler

Methods for Bringing out the Values Attributed to Heritage Sites by Local Communities

Öz

Bu çalışmada, bir miras alanına toplum ve çeşitli topluluklar tarafından atfedilen değerlerin keşfedilmesi için uygulanabilecek katılımcı yöntemler tartışılmıştır. İstanbul Kara Surları ve çevresinde gerçekleştirilen ve TÜBİTAK Katip Çelebi - Newton İkili İşbirliği Programı tarafından 2016-2019 yılları arasında 116K830 numarası ile desteklenen “Miras Alanlarını Çoklu Perspektiften Yorumlamak: İstanbul Kara Surları” başlıklı projede uygulanmış olan yöntemleri ve bu yöntemlerin birbiriyle ilişkisini tartışan bu çalışma, katılımcı yöntemle miras değerlerinin belirlenmesi konusundaki literatür ve deneyimlere katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışmada, yürüyüş etnografisi geliştirilen tüm yöntemlerin temelini oluşturmuş, bu yöntemin yanı sıra kültürel sorgulamalar, birlikte üretim ve foto-ses çalışmayı toplulukların bir kültürel miras alanına atfettikleri değerleri keşfetmek için kullanılmıştır.

753

Abstract

In this study, we discussed participatory methods that can be applied to discover the values attributed to a heritage site by society and various communities. This study, which was carried out between 2016 and 2019, examines the methods applied in the project titled “Plural Heritages of the Istanbul Land Walls” supported by the TÜBİTAK Katip Çelebi -Newton Program with grant no. 116K830. It aims to contribute to the literature and experiences on the determination of heritage values by participatory methods. In this study, the walking ethnography method formed the basis of all other methods developed, i.e. cultural probes, co-production and photo-voice workshops. These methods were used to explore the values that communities ascribe to a cultural heritage site.

Anahtar Kelimeler

İstanbul kara surları, yürüyüş etnografisi, kentsel miras değerleri, miras değerlendirme yöntemleri

Keywords

Istanbul land walls, walking ethnography, urban heritage values, heritage assessment methods

* Bursa Uludağ Üniversitesi, figenkivilcim@gmail.com, ORCID: 0000-0001-6932-3703.

** Beykoz Üniversitesi, zeynepkunt@gmail.com, ORCID: 0000-0002-6963-1746.

Giriş

Yerel topluluklar, kentsel alanlarının sosyal dokusunu oluşturan ve bu alanların miras değerlerinin anlaşılması, analizi, yorumu ve sunumu konularında iletişime geçilmesi gereken çeşitli kültürel arka planlara sahip insan topluluklarıdır. Kültürel miras alanları¹ ve yerel topluluklar arasındaki ilişki karmaşık ve önemli bir ilişkidir.

Kentsel miras alanları, söz konusu kentin yaşantısının ve geçmişinin parçası olagelmış topluluklar için anlamlarla yüklüdür, dolayısıyla yerel topluluklar için tarihi, kültürel, mimari veya sosyal değerlere sahiptir. Buna ek olarak kentsel miras alanları, bir yerin sakinlerinin kimliğini ve tarihini yansıtan simge yapılar, tarihi dokulara, kamusal alanlara veya peyzaj öğelerine ev sahipliği yapar. Bunların bir sonucu olarak, kentsel alanların korunması sürecinin çeşitli aşamalarında toplumun ve yerel toplulukların düşünceleri, ihtiyaçları ve çıkarları göz önünde bulundurulmalıdır.

Kentsel miras alanlarının değerlerinin anlaşılması, analiz edilmesi, korunması, geleceğinin planlanması ve yönetimi aşamalarının tümünde yerel topluluklar ile iş birliği içinde olmak ve yerel toplulukların kültürel miras alanlarına atfettikleri değerleri göz önünde bulundurmaya aşağıdaki açılardan faydalı olacaktır:

- **Miras alanlarının topluluklarla iletişim kurmadan tespit edilmesi mümkün olmayan sosyal ve kültürel değerlerini tespit ederek koruma kapsamına almak:** Çağdaş koruma teorisinde kültürün miras çalışmalarına konu olan yapılar, sanat eserleri gibi ürünlerinin farklı toplumlar ve yerel topluluklar için farklı anlamlara gelebileceği anlaşıldığından, miras artık sabit anlamı olan statik bir nesnelere kümesi olarak değil, herhangi bir nesnenin kültürlerin bu nesneye yükledikleri anlamlar dolayısıyla miraslaştırılabileceği sosyal bir süreç olarak kabul edilmektedir (Choay, 2001; De la Torre, 2013). Bu bağlamda sosyal ve kültürel değerler, kentsel veya kırsal alanlara, yapılar veya nesnelere toplumlar veya yerel topluluklar tarafından yüklenen anlamlar ve bu varlıkların toplumsal hafızadaki yerleri anlamına gelmektedir. Bu güncel miras yaklaşımına göre miras değerleri varlığa içkin değil varlığa atfedilen değerlerdir. Aynı zamanda böyle bir yaklaşımda, miras değerlerinin çoğul olduğu ve, bunun bir sonucu olarak, zaman zaman karışıklık, anlaşmazlık ya da çoğulluk içerebileceği baştan kabul edilir. Benzer şekilde, toplumları ve yerel toplulukları merkeze alan bu yaklaşım, miras değerlerinin dinamik yapısını da vurgular. Aynı zamanda bu yaklaşımda, farklı toplulukların mirasa yükledikleri farklı anlamların kıyaslanamaz olduğunun altı çizilmelidir (De la Torre, 2013).

Bunlara ek olarak, yerel topluluklar, kentsel miras alanlarının kültürel, tarihi, mimari değerlerinin ve bu yerlerle ilgili arşiv veya literatürden ulaşılabilecek bilgilerin ötesinde yazılı olmayan bir yerel tarih ve hafızanın taşıyıcısı konumunda olabilirler. Bu bakımdan, gelenekler,

kutlamalar, bir yere atfedilen anlamlar veya hikayeler, zanaatkarlık, üretim ve yaşam öğretileri gibi somut olmayan kültürel miras öğeleri ile ilgili bilgilere ancak yerel topluluklar ile çalışmalar yapıldığında ulaşılabilir. Bu sebeple, bir kentsel miras alanının değerleri belirlenirken uygun yöntemlerle yerel topluluklar ile iletişime geçerek miras alanının değerlerini tespit etmeye çalışmak büyük önem taşır (Avrupa Konseyi, 2005). Yerel topluluklarla yapılacak çalışmaların koruma çalışmalarına katkıları şu şekilde sıralanabilir:

- **Kültürel kimlik ve yer duygusunun sürekliliği:** Kentsel miras alanları genellikle yerel toplulukların kültürel kimliğinin ve yer duygusunun ayrılmaz parçasıdır. Ortak hafızaya katkıda bulunurlar, sakinler arasında aidiyet duygusunu geliştirirler. Dolayısıyla bu alanları katılımcı yöntemlerle korumak, bir topluluğun eşsiz karakterini ve geçmişiyle bağlantısını sürdürmeye yardımcı olur (Belge, 2023). Aynı zamanda böyle bir yaklaşım, topluluğun yerin fiziksel varlığını sürdürmedeki istekliliğini ve katılımını da artıracaktır.
- **Yerel toplulukların kültürel miras ile ilgili sahiplenme ve sorumluluk duygusunun artması ile korumanın sürdürülebilirliği:** Bir yerin kültürel miras değerlerini anlama ve koruma sürecinde uygulanan katılımcı yöntemler sonucunda yerel toplulukların üyeleri, kültürel mirasın korunması ve yönetimi sürecinin çeşitli aşamalarına dahil olduklarında, çevreleri için bir sahiplenme ve sorumluluk duygusu geliştirirler (Avrupa Konseyi, 2005; Belge, 2023). Toplulukların her yaştan üyelerini koruma ile ilgili değerlendirme ve karar alma süreçlerine dahil etmek, daha sürdürülebilir koruma uygulamaları ile sonuçlanabilir.
- Kentsel miras alanları, gelecek nesillerin tarihlerini, çeşitli tarihi dönemlere göre değişen mimarileri ve yerin tanıklık ettiği kültürel ve doğal etkileşimleri anlamalarına imkan sağlayan eğitsel kaynaklar olarak işlev görebilir. Benzer şekilde, yerin sürdürülebilirliği için önemli olan ve nesilden nesile aktarılan yerel bilginin kentlilere ve tüm ilgililere öğretilmesinde kültürel miras alanlarının katkısı büyüktür. Bu çerçevede yerel topluluklar, miras alanlarının tarihi, mimari, kentsel ve kültürel niteliklerini tartışan eğitim programlarının hazırlanmasında ve uygulamasında etkin rol oynayabilir.

Miras alanlarının katılımcı yöntemlerle korunması ve yönetiminin koruma çalışmalarına katkısının yanı sıra, bu yaklaşım bir yerin sakinlerinin refahı için de önemlidir. Katılımcı koruma çalışmaları, yerel toplulukların günlük yaşantısında önemli iyileşmeler ile sonuçlanabilir. Aşağıda bunlardan birkaçı sıralanmıştır:

- **Ekonomik yarar:** İyi korunmuş miras alanları, turizm ve kültürel faaliyetler için çekim noktaları oluşturabilir ve bu durum da yerel topluluklar için ekonomik yarar sağlayabilir. Bu şekilde yeni iş fırsatları oluşabilir, yerel işletmelerin sayısı artabilir.

Bu ekonomik dönüşümün koruma ve gelişme dengesi kurularak gerçekleştirilmesi için ekonomik büyüme, devlet veya sivil toplum eliyle gerçekleştirilecek kapasite geliştirme ve eğitim faaliyetleri ile desteklenmeli ve yönlendirilmelidir (Abedi ve Doğan, 2023; Pekol ve Parlak, 2023).

- **Sosyalleşme:** Miras alanları genellikle topluluk toplantıları ve etkinlikleri için toplanma alanları sağlar ve sosyal etkileşimleri teşvik edebilir. Bu şekilde miras alanları, yerel sakinler ve aynı yerde yaşayan farklı kültürel arka planlara sahip topluluklar arasındaki bağları güçlendirebilirler. Buna ek olarak, sosyalleşme mekanlarının sürekliliği nesiller arası anlayışı ve iletişimi güçlendirebilir.
- **Yaşam kalitesinin artması:** İyi korunmuş bir kentsel miras ortamı, yerel toplulukların yaşam kalitesini arttırabilir (Avrupa Konseyi, 2005). Genellikle, geleneksel çevrelerin ayrılmaz parçası olan yeşil alanlar, su öğeleri, tarihi yapılar ve yaya dostu alanlar, insan merkezli bir kent deneyimine katkıda bulunur.

Sonuç olarak, yerel topluluklar, kentsel miras alanlarının değerlendirilmesi, korunması, yönetimi ve ekonomik olarak canlandırılması çalışmalarında başvurulması gereken önemli kültürel, sosyal ve ekonomik kaynaklardır. Katılımcı şekilde planlanan koruma çalışmaları, yerel toplulukların koruma ve sürdürülebilir gelişmeye katkılarını arttırırken, yere olan aidiyet ve sorumluluk duygularını geliştirebilir. Buna ek olarak, yerel topluluklarla beraber yapılan değerlendirme ve koruma çalışmalarının sonucunda tüm toplum ve kentliler için daha nitelikli sosyalleşme ve yaşam alanları oluşturulabilir. Bu sebeple, herhangi bir koruma veya gelişme projelendirmesinden önce yerel toplulukların kentsel miras alanlarının korunması ile ilgili çalışmaların tüm aşamalarına katılımlarının sağlanması ve fikirlerinin sistematik bir şekilde toplanması ve değerlendirilmesi büyük önem taşır.

Yakın zamana kadar kültürel mirasın değerlerinin belirlenmesi, kültürel miras olarak tescili, yorumu ve sunumu devlet kurumları ve uzmanlar tarafından yerine getirilmiştir. Dolayısıyla, miras değerlendirme süreçlerinde uzmanların estetik, anıtsal, mimari, kentsel, tarihi verileri ön plana alan yaklaşımları belirleyici olmuştur. Smith (2006) bu yaklaşımı “resmi kültürel miras söylemi” (*authorized heritage discourse*) olarak adlandırmıştır. Smith’e (2006) göre, uzmanlarca belirlenen resmi kültürel miras söyleminde, görkemli yapılar ve anıtlar gibi varlıklar, estetik, mimari ve teknik özellikleriyle kültürel miras olarak öne çıkmaktadırlar. Oysaki, 2000’li yılların başına kadar miras değerlendirme çalışmalarının sadece uzmanlar tarafından yapılmasını eleştiren Fairclough ve Møller’in (2008) belirttiği gibi, “sıradan insanların ve uzmanların hangi mirasa değer verdikleri farklılaşabilir, ya da aynı şeye değer verseler de değer vermelerinin sebepleri farklı olabilir”. Bu durum, çağdaş koruma yaklaşımı kapsamında bir kültürel miras alanının çoğul sosyal ve kültürel değerlerini ortaya çıkarmak için uygun ve kapsayıcı yöntemleri araştırmayı ve geliştirmeyi önemli kılmaktadır (Aksoy ve Enlil, 2023).

Bu yazıda, İstanbul’un Tarihi Alanları Dünya Miras Alanı’nın Kara Surları bileşenine yerel topluluklar tarafından atfedilen değerleri tespit etmek için uygulanmış yöntemler tartışıl-

lacaktır. TÜBİTAK Katip Çelebi -Newton İkili İşbirliği Programı tarafından 2016-2019 yılları arasında 116K830 numarası ile desteklenen ve Asu Aksoy ile Chris Whitehead tarafından yürütülmüş olan “Miras Alanlarını Çoklu Perspektiften Yorumlamak: İstanbul Kara Surları” başlıklı projede yerel toplulukların etkileşimde oldukları kentsel mirasa atfettikleri değerleri tespit etmek için kullanılmış yöntemler aşağıda ele alınmaktadır (Aksoy vd., 2019) (Şekil 2, 3, 4 ve 5).

İstanbul Kara Surlarının Miras Değerlerini Anlamak

“Kültürel miras” teriminin kapsamı, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren önce anıtları ve yakın çevreleri, sonra tarihi çevrelerin sivil mimari değerlerini de içine alacak şekilde genişlemiş, 1970’li yıllardan bu yana ise sırasıyla sosyal değerleri, kültürel peyzajları, doğal değerleri ve bunların kültürel değerlerle ilişkilerini kapsayacak şekilde ve geleneksel el sanatları, müzik ve dans gibi somut olmayan değerleri içerecek şekilde bütünlük koruma anlayışıyla paralel bir şekilde genişlemiştir (Aksoy ve Enlil, 2023). Kültürel miras tanımındaki bu genişleme, 1972 UNESCO Dünya Mirası Sözleşmesi ve Uygulama Rehberlerinde ve 2005 Avrupa Konseyi Faro Sözleşmesi gibi uluslararası anlaşmalarda izlenmektedir (UNESCO, 1972; ICOMOS, 2004; 2005; Avrupa Konseyi, 2005).

Bu genişletilmiş kapsam, kültürel mirasın toplulukların kimliğini şekillendirmedeki öneminin giderek daha fazla anlaşılması ve aynı zamanda, sosyal, kültürel ve doğal mirasın birlikte korunmasının öneminin daha iyi kavranmasını sağlamıştır (Avrami, Mason ve De la Torre, 2000; Harvey, 2001; De la Torre, 2002; 2005; Mason, 2002; Munjeri, 2004; Smith, 2006; 2009; Fairclough, 2009; 2012; Gibson ve Pendlebury, 2009; Agnoletti, 2014; Montella, 2015; Fredheim ve Khalaf, 2016; ICOMOS, 2017; Kryder-Reid vd., 2017; Łaszkiwicz, Nowakowska ve Adamus, 2022). Kültürel mirasın kapsamına sosyal ve somut olmayan, gündelik ve sivil hayata ilişkin değerlerin de girmesi ile koruma çalışmalarında yerel toplulukların katılımının önemine daha fazla vurgu yapılmaya başlanmıştır. Böylece, yerel toplulukların ve paydaşların kültürel mirasa atfettikleri değerlerin anlaşılması için nitel ve nicel yöntemlerin geliştirilmesi ve toplulukların mirasın korunmasında oynayabilecekleri rollerin belirlenmesi üzerine yapılan çalışmaların sayısı artmıştır (Arnstein, 1969; Abbot vd., 1998; Ashworth, Graham ve Turnbridge, 2007; Eiter ve Lange, 2015; Apaydın, 2017; Eryazıoğlu ve Cengiz, 2018; Bai, Nourian ve Pereira Roders 2021; 2022; Torrieri, Oppio ve Rossitti, 2020; Bugueño, García ve Ehijo, 2021; Xiao, 2022).

Kültürel miras alanlarının korunması sürecinde, özellikle “yaşayan miras alanları” söz konusu olduğunda, yerel toplulukların koruma ve yönetim planlamasının merkezinde yer alması gerektiğini Poulis’e (2010; 2014) göre değer-merkezli koruma yaklaşımı, fiziksel olduğu kadar işlevsel ve sosyal sürekliliğini devam ettiren alanlarda yetersiz kalmaktadır. Poulis (2010), değer-merkezli yaklaşımın paydaş tanımında yerel topluluklara ve kamu kuruluşları, sivil toplum kuruluşları diğer paydaşlara eşit ağırlık verilmesini ve tüm bu paydaş gruplarını-

la yapılan çalışmaların (genellikle) koruma uzmanları tarafından yönetilerek yorumlanmasını eleştirmektedir. Poulis'e (2010) göre, o yerle özdeşleşmiş ve varlığını sürdüren çekirdek bir yerel topluluğun (*core community*) olduğu durumlarda, bu yerel topluluğun yere atfettiği değerler diğer paydaş yorumlarından öncelikli olarak ele alınmalıdır. Poulis (2010; 2014) bu yaklaşımını "yaşayan miras yaklaşımı" olarak tanımlamakta ve değer-merkezli yaklaşımdan yerel toplulukların değerlerine dayalı bir yaklaşım olması açısından ayırtmaktadır. Bu bakış açısıyla incelendiğinde, İstanbul Kara Surları çevresinin -çeşitlilik içeren kentsel morfolojisine paralel olarak gelişmiş heterojen sosyal yapısıyla- Poulis'in (2010) tartıştığı "yaşayan miras" kavramına tam olarak oturmadığı görülmektedir. Buna karşın, bu çalışma kapsamında yapılan görüşmelerde, İstanbul Kara Surları ile ilişkileri görece yakın bir tarihe dayansa da surlar çevresindeki yerel toplulukların tümünün surları içeren anıları ve anlatıları olduğu ve surlara farklı anlamlar yükledikleri görülmüştür. Bu sebeple bu çalışmada, yaşayan miras çerçevesinden bakılmasa da surlar ve çevresinde yaşayan çeşitli yerel toplulukların üyeleri -örneğin Yedikule ve Ayvansaray mahallelerinin sakinleri, surlar çevresinde yaşamış olan Ermeni ve Rum cemaatlerinin son temsilcileri, sur dibi bostancıları gibi- surların ayrılmaz bir bileşeni olarak kabul edilmiştir.

Kara Surları'na mimari ve kentsel önemleri açısından bakıldığında, surların İstanbul tarihi kent merkezinin kültürel mirasının önemli bir bileşeni olduğu görülmektedir (Ahunbay, 1994; Durusoy Özmen, 2021). İstanbul Kara Surları'nın İstanbul'un Tarihi Alanları başlığı altında 1985 yılında UNESCO Dünya Miras Listesi'ne dahil edilen dört alandan biri olması bunun bir göstergesidir. İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı tarafından hazırlanarak 2011 yılında yürürlüğe giren ve 2018 yılında revizyonu onaylanan İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı'nda İstanbul Kara Surları "447 yılında yapılan ve İstanbul'u karadan gelen saldırılara karşı koruyan, arkeolojik ve tarihi öneme sahip" bir değer olarak tanımlanmıştır (İstanbul Alan Başkanlığı, 2018). İstanbul Tarihi Alanları Alan Başkanlığı Kara Surları Koruma Alanı içinde yer alan kültür varlıklarını listelerken Blachernae Sarayı kalıntıları, Anemas Zindanları, Tekfur Sarayı, Mihrimah Sultan Camii gibi varlıkları listelemekte, bu şekilde alanın kültürel önemini anıtsal yapılar üzerinden tanımlamaktadır (İstanbul Alan Başkanlığı, 2018). Benzer şekilde, İstanbul Kara Surları'nın Üstün Evrensel Değer tanımı da "447 yılında inşa edilen ikinci savunma hattı ile II. Theodosius'un 6.650 metrelik Kara surları askeri mimarî için önde gelen mimarî kaynaklardan biri" olmasıyla açıklanmaktadır (İstanbul Alan Başkanlığı, 2023). Buna ek olarak, Üstün Evrensel Değer tanımında İstanbul'un "bir kısmı sanat eserleri ile bağlantılı çok sayıda üstün nitelikli yapı türleri ile Bizans ve Osmanlı medeniyetlerine dair eşsiz bir tanıklığından bahsedilerek surların bu tanıklıktaki önemi vurgulanmıştır (İstanbul Alan Başkanlığı, 2023). Dünya mirası çalışmaları çerçevesinde surlar ve çevresi için geliştirilen bu anıt odaklı yaklaşım resmi miras söylemine bir örnek oluşturmakta, çağdaş koruma yaklaşımının sosyal ve kültürel değerleri kapsayıcılığını yansıtmamaktadır. Oysa, yapım tarihi MÖ 5. yüzyıla kadar uzanan surlar, askeri bir yapı olarak döneminin ilerisinde bir mimari ve

teknoloji sergilemesinin yanı sıra yüzyıllar boyunca kentin oluşumunda ve günlük yaşamındaki belirleyiciliği ile kentsel, kültürel, sosyal değerlere, peyzaj değerlerine ve somut olmayan kültürel değerlere sahiptir (Kıvılcım Çorakbaş, 2017; Öksüz ve Sarı, 2018; Aksoy ve Kıvılcım Çorakbaş, 2021; Ricci, 2018).

İstanbul Kara Surları bir kültürel peyzaj alanı olarak kabul edilebilir (Kıvılcım Çorakbaş, 2021). Surlar, Bizans İmparatoru II. Theodosius döneminde beşinci yüzyıldaki inşalarından başlayarak, kent için bir çeper olarak hizmet etti. Kuzeyde Haliç'ten güneyde Marmara Denizi'ne uzanan ve böylece antik Konstantinopolis kentinin çeperini tanımlayan surlar, Bizans döneminde, şehir merkezinden uzak konumları nedeniyle, tarım toprakları, açık hava sarnıçları ve manastırlar ile çevriliydi. Ayrıca, II. Theodosius Yasası'ndan anlaşıldığı kadarıyla, beşinci yüzyılda surların üzerine inşa edildiği alan tarım alanı olarak işlev görmekteydi ve bu toprakların sahipleri kendi sınırlarında kalan sur kulelerinin bakımından sorumlu tutulmuşlardı (Ricci, 2018; Aksoy ve Kıvılcım Çorakbaş, 2021). Bugüne kadar sur çevresindeki varlığı çeşitli şekillerde ve ölçeklerde sürdüren kent içi ve çeperi tarımı, sur çevresinde benzersiz bir kentsel sebze bahçeciliği sisteminin ortaya çıkmasına yol açmıştır (Ricci, 2008). Bu sebeple, İstanbul Kara Surları ve çevresinin kentsel arkeolojik miras alanı olmanın yanı sıra eşsiz bir kültürel peyzaj kimliği de bulunmaktadır.

Kültürel peyzaj, kültürel ve doğal kaynakları ve insan toplumlarının bu kaynaklarla etkileşim içinde oluşturduğu yaşam alanlarını ve faaliyetlerini içeren çok boyutlu bir kavramdır (Aplin 2007; Taylor, 2015). İstanbul Kara Surları ile surları çevreleyen alandaki su öğeleri, su mimarisi, tarihi tarım alanları (bostanlar) ve mezarlıklar, sur çevresini karmaşık sosyal, doğal ve kültürel değerlerin bir araya geldiği bir kültürel peyzaj alanına dönüştüren en önemli öğelerdendir (Aksoy ve Kıvılcım Çorakbaş, 2021) (Şekil 1). Bu benzersiz öğelerin sur kültürel peyzajında bir araya gelişi, zaman içinde kent içinde kalsa da çeper karakterini kaybetmemiş bu alanın birçok eşsiz kültürel manzaraya ve çok çeşitli yerel ve göçmen topluluklara ev sahipliği yapmasıyla sonuçlanmıştır.

Surların sahip olduğu tüm bu değerlerin koruma yaklaşımlarına da yansımaları ve koruma uygulamalarında yer edinebilmesi için mevcuttaki anıt ve çevresi odaklı bakış açısının genişletilmesi gerekmektedir. Bu genişletme çalışması surların ortaya çıkardığı sosyal ve kültürel miras değerlerinin kapsayıcı bir şekilde tespit edilmesini gerektirir, bunun için de sadece yapı çevresinin değerlerine değil, aynı zamanda bu değerlerle bütünleşmiş yerel toplulukların bilgisi, hafızası ve kullanım örüntülerinin de ortaya çıkarılması önem taşımaktadır. Avrupa Konseyi tarafından hazırlanan "Kültürel Mirasın Toplum İçin Değeri Sözleşmesi", kısa adıyla Faro Sözleşmesi, kültürel mirasın korunması ile halk tarafından kullanılması ve yararlanılması arasında denge kurmaya odaklanarak, Avrupa'daki kültürel mirasın korunması ve yönetilmesine yönelik kapsamlı bir yaklaşım ortaya koymaktadır (Avrupa Konseyi, 2005). Faro Sözleşmesi'ne göre, "[h]erkes, tek başına veya toplu olarak, kültürel mirastan yararlanma ve [kültürel mirasın] zenginleşmesine katkıda bulunma hakkına sahiptir" (Avrupa Konseyi, 2005). Kültü-

rel mirasın korunması ve yönetiminde toplumun görüşlerini ve olası katkılarını öne çıkaran bu yaklaşım, kültürel “mirasın sürdürülebilirliğinin tepeden inme eylemlerden ziyade aşağıdan yukarı eylemler”le, bir başka deyişle, yerel topluluklarca benimsenen yaklaşımlarla sağlanması anlamına gelmektedir (Yılmaz, 2023). Faro Sözleşmesi’nin “toplum için kültürel miras” yaklaşımının ilkeleri ve öne çıkardığı konular şu şekilde özetlenebilir (Avrupa Konseyi, 2005; Yılmaz, 2023):

- Demokratik katılımı ve sosyal sorumluluğu geliştirmek.
- Doğal çevreyi ve yaşam kalitesini iyileştirmek.
- Kültürel çeşitliliği yönetmek ve ortak bir anlayış oluşturmak.
- Daha uyumlu toplumlar yaratmak.

Bu bakış açısıyla düşünüldüğünde, İstanbul Kara Surları’nın mirasına, alana yerel topluluklarca atfedilen kültürel ve sosyal önem ve anlamlara odaklanılarak yaklaşılmalıdır.

Şekil 1

İstanbul Kara Surları ve dış sur duvarının dışındaki tarihi bostanlar (Fotoğraf: Figen Kivilcim Çorakbaşı, 2016).

Faro Sözleşmesi'nin ilkelerini İstanbul Kara Surları'na uygulamak aşağıdaki adımları içerecektir:

1. **Anlama ve değerlendirme:** Kara Surları miras alanına toplumun ve çeşitli toplulukların atfettiği değerler de dahil olmak üzere surların ve çevresinin kültürel, doğal ve tarihi önemini ve anlamlarını belirlemek için uygun nitel, nicel ve mekânsal analiz yöntemleriyle, miras alanı yaşantısının yerel paydaşları olan toplum ile birlikte, alanın kapsamlı bir araştırması, envanterlenmesi ve değerlendirmesi yapılmalıdır.
2. **Yönetim ve koruma planlaması:** Değerlendirme sonuçlarına dayanarak, surlar, bostanlar, mezarlıklar, anıtlar, su mirası ve somut olmayan değerler de dahil olmak üzere alanın kültürel mirasını tüm paydaşların katılımıyla korumak ve sürdürmek için gerekli yöntem ve yaklaşımları ana hatlarıyla belirtmek amacıyla bir yönetim planı hazırlanmalıdır.
3. **Toplumun ve ilgili tüm toplulukların katılımı:** Yönetim planı², Kara Surları ve çevresinin kültürel önemini ve miras değerlerini sürdüreceği şekilde korunmasını sağlamak için toplumun, yerel toplulukların, paydaşların ve tüm ilgili kurumların katılımını gerçekleştirecek yönetsel stratejileri içermelidir.
4. **Sürdürülebilir koruma ve gelişme:** Yönetim planı, gelecek nesillerin ihtiyaçlarını da göz önünde bulundurmalı, Kara Surları'nın kültürel mirasının gelecek nesiller tarafından anlaşılabilir, sahiplenilebilir ve gelecekteki tehditlere karşı dayanıklı olmasını sağlamalıdır.
5. **Katılımcı koruma uygulamaları ve yorum ve sunum faaliyetleri:** Yönetim planı, Kara Surları ve çevresinin kültürel mirasının korunmasına odaklanırken, ilgili kurumlar, koruma örgütleri ve yerel toplum arasındaki koordinasyonu sağlayabilecek araç ve yöntemler önermelidir. Bu şekilde, İstanbul Kara Surları çevresinde yaşayan veya yaşamış olan ve sesi şimdiye kadar dinlenmemiş olan yerel toplulukların katılım ve ifade imkanının yaratılması mümkün olacaktır. Katılımcı koruma uygulama, miras yorumu ve sunumu faaliyetleri ile çeşitli topluluklar ve kurumlar arası iletişimi güçlendirmelidir.

Faro Sözleşmesi'nin insan ve toplum odaklı yaklaşımıyla toplumun kentin kültürel mirasının bu önemli bileşeninden faydalanması ve bu miras alanının değerlerini takdir etmesi ve böylece sürdürmek için çaba sarf etmesi sağlanabilir (Avrupa Konseyi, 2005). Bu çalışma kapsamında, Faro Sözleşmesi temel alınarak geliştirilebilecek bir koruma yaklaşımının ilk aşaması olan "anlama ve değerlendirme" aşaması için ve surları çeşitli şekillerde deneyimlemiş ve deneyimlemekte olan toplulukların surlara atfettikleri değerlerin tespit edilmesi amacıyla birbiriyle ilişkili olarak kurgulanmış dört farklı yöntem tartışılmaktadır.

Şekil 2

Araştırmacılar ve katılımcılar Kara Surları yakınında bir kahvede toplantı yaparken (Fotoğraf: Figen Kivilcim Çorakbaşı, 2017).

Şekil 3

Katılımcılar ve video yapımcıları ve yönetmenler beraber sur çevresinde yürüyerek çekim yaparken (Fotoğraf: Figen Kivilcim Çorakbaşı, 2017).

Şekil 4

Katılımcılar ve video yapımcıları ve yönetmenler beraber sur çevresinde yürüyerek çekim yaparken (Fotoğraf: Figen Kivilcim Çorakbaş, 2017).

Yöntemler: Toplulukların Kara Surları Miras Alanına Atfettiği Değerleri Ortaya Çıkarmak

Ciolfi (2012) kültürel mirasın korunmasına katılımı en üst düzeye çıkarmak için, mimari veya kentsel mekanın kabul görmüş ve kalıplaşmış tanımından uzaklaşmak gerektiğini savunur. Margaret Rodman ise, aynı kentsel manzaranın, farklı kullanıcılar için çok çeşitli anlamlar ifade edebileceğini ve birbirinden oldukça farklı deneyimlere yol açabileceğini belirtir (Rodman, 1992). Yerin farklı topluluklar tarafından farklı algılanmasıyla sonuçlanan bu anlamlar ve deneyimler yerel siyasetten veya iktidar ilişkilerinden bağımsız değildir. Bu dinamikleri göz önünde bulunduran antropologlar ve tasarımcılar, beden, zihin ve çevre arasındaki ilişkiye odaklanarak, insanların mekanla olan ilişkisinin farklı yorumlarını araştırmak için yaratıcı yöntemler tasarlamışlardır (Pink, 2007; Bergeron, Paquette ve Poullaouec-Gonidec, 2014).

“Miras Alanlarını Çoklu Perspektiften Yorumlamak: İstanbul Kara Surları” başlıklı proje kapsamında literatürde geliştirilmiş yöntemleri inceleyerek İstanbul Kara Surları’na toplum tarafından atfedilen değerleri anlamaya yönelik birbiriyle ilişkili dört yöntem üzerinde çalıştık. Bu yöntemleri geliştirirken, katılımcı yöntemin en önemli özelliklerinden birisi olan hiyerarşik “uzman/uzman olmayan” ve “kamu/halk” ayrımlarının üstesinden gelmek için çaba sarf ettik. Uyguladığımız birbiriyle ilişkili dört yöntem kapsamında katılımcılarımızla birlikte

mahallelerinde dolaşırken katılımcıları araştırma nesnesi olarak konumlandırmak yerine bilgi üretiminde aktif rol almalarını sağladık. Yöntemimizin ilk aşamalarını oluşturan ve diğer yöntemlere de bir temel oluşturan yürüyüş etnografileri (Ingold ve Vergunst 2003; Yi'En 2014), ve yürüyüş etnografilerine bağlı olarak tasarlanan kültürel sorgulamalar (Gaver, Dunne ve Pacenti, 1999) ve “foto-ses” çalışmaları (McIntyre, 2008; Wang ve Burris 1997), katılımcıları aktif olarak yerle ilgili bilgi üretimine teşvik etti ve yerin, hafıza ve kimlikle olan ilişkisine odaklanmamızı sağlayan katılımcı ortamı oluşturdu. Ayrıca, “kültürel sorgulamalar” ve ortak üretime yönelik çalışmalar, resmi söyleme göre belirlenmiş miras değerlerini yeniden düşünmemizi ve yorumlamamızı sağladı. Aşağıda, uyguladığımız katılımcı araştırma ve çoğul anlatıları ortaya çıkarma süreci, birbiriyle ilişkili dört farklı yöntem şeklinde aktarılacaktır.

Yürüyüş Etnografisi

Yürüyüş etnografilerinin ön çalışması, Kara Surları ve çevresiyle yakın bağlantıları olan farklı sosyo-ekonomik, kültürel toplulukların belirlenmesinden oluşuyordu. Bir yeri geçmişinden bugününe tüm sosyo-kültürel dinamikleriyle kavrayarak bu yer ile ilişki kurmuş olan farklı toplumsal kesimleri belirlemek ve araştırma kapsamımıza alabilmek için alanla ilgili literatüre, alanda etkin olan sivil toplum kuruluşlarının temsilcilerine ve ilgili uzmanlara danıştık. Katılımcı seçimlerimizde alanın sosyo-demografik yapısını bütünüyle temsil etme kaygımız olmasa da varlığını bildiğimiz tüm farklı topluluklara ulaşmak için çaba sarf ettik. Alana gitmeden önce, araştırma ekibi, bu toplulukların tarihi alanla günlük olarak kurdukları ilişkileri, hafızaları ve başkalarından miras aldıkları hikayeleri anlamak için bir ön araştırma yaptı. Sonuç olarak, literatür taramasına ve ilgili bir kişinin araştırmacıyı başka bir kişiye yönlendirdiği “kartopu”³ yöntemine dayanarak katılımcı grubumuzu oluşturduk. Katılımcı grubunun çeşitliliği, miras yorumuna çoğul bakış açılarının dahil edilmesini garanti edeceğinden bu çeşitliliğin sağlanmasına özen gösterildi.

Katılımcılar araştırma süreci hakkında ayrıntılı olarak bilgilendirildiler. Uyguladığımız diğer yöntemler olan ortak üretim atölyelerinde, kültürel sorgulamalarda ve foto-ses çalıştayında, katılımcı bir yaklaşım geliştirmekle ilgili hassasiyetimizi paylaşan film yapımcıları, fotoğrafçılar ve sanatçılarla iş birliği yaptık.⁴ Araştırmamızı 100’den fazla kişiye tanıttık ve bu şekilde toplumun farklı kesimlerini miras yorumlama ve sunum süreçlerine dahil etmeyi amaçladık (Aksoy vd., 2019).

Yürüyüş etnografilerinde katılımcılar araştırmacılara göstermek istedikleri yerleri yürüyüş eşliğinde gösterir. Yürüyüş rotasını katılımcılar belirlerken araştırmacılar onları takip eder ve yürüyüş sırasında katılımcıların çevreleriyle (mimari ve kentsel çevre, insanlar, bitkiler, hayvanlar, su gibi) etkileşimleriyle ilgili anlattıklarını kaydeder. Bu şekilde araştırmacılar, katılımcıların günlük veya geçmiş deneyimlerini araştırmak için toplulukların çevreleriyle olan ilişkisinin birden fazla yorumuna ulaşırlar (Pink, 2008; Lee ve Ingold, 2006; Anderson, 2004; Carpiano, 2009; Kusenbach, 2003; Reed, 2002). Yürüyüş etnografileri zengin bir veri seti

sağlar, çünkü bu yöntem, katılımcıları yürüyüş esnasında mekanla ilişkilerini ve mekana atfettikleri anlamları düşünmeye ve ifade etmeye teşvik eder. Yürüyüş etnografilerindeki bu dinamik, araştırmacı ile görüşülen kişi arasındaki hiyerarşiyi zayıflatmakta, araştırmacıyı edilgen katılımcıyı etken konuma getirmektedir (Carpiano, 2009; Evans ve Jones, 2011; Kunt, 2019). Bu deneyim sayesinde, aynı yürüyüş temposunu paylaşan iki kişi, mekansal ve zamansal varoluşu eşzamanlı olarak paylaşırlar. Yürüme ritminin farkında olmak, kişinin günlük pratiği yer yapımının bir parçası olarak algılamasını sağlar (Whitehead, Schofield ve Bozoğlu, 2021).

Bu çalışma kapsamında, uzunlukları 20 dakika ile 3,5 saat arasında değişen 47 yürüyüş etnografisi gerçekleştirdik. Araştırma ve saha görüşmeleri sırasında toplamda yaklaşık 200 kişiye ulaştık.

Yürüyüş söyleşilerinde açık uçlu sorularla proje çerçevesi içinde kalacak şekilde içeriği katılımcıların belirlemesi hedeflenmiştir. Katılımcılarla görüşmelerin kapsamını belirlemek ve katılımcıların rotalara karar vermesini sağlamak için katılımcılara yöneltilen sorulardan bazıları şöyledir (Aksoy vd., 2019):

- Bölgeyle kişisel bağlantılarınız ve anılarınız nelerdir?
- Sizin için kişisel anlamı olan ya da ilginizi çektiği için önemli bulduğunuz yerler var mı?
- Sık sık geçtiğiniz yerler var mı?
- Bölgeyle ilgili hikâyeleri ya da anıları olan tanıdığınız başka kişiler var mı?
- Bu yerlerden bazılarını görmek için bizimle yürüyüşe çıkar ve yürürken bize buraları anlatır mısınız?

Bu şekilde, katılımcıların görüşleri arasındaki uzlaşmazlıkları yok saymadan çoğul bakış açılarının ortaya çıkmasını sağlayacak çeşitlilikte bir katılımcı grubuyla çalışma gerçekleştirilmiştir. Böylelikle resmi miras söyleminin insanların günlük yaşamları bağlamında değerlendirilmesi ve eleştirilmesi, kentsel mirasla yerel toplulukların etkileşimine dair veriler toplanması ve kentsel mirasın farklı bakış açılarından yorumlanması hedeflenmiştir.

Kültürel Sorgulamalar

Yürüyüş etnografilerinin ardından, katılımcılara verilen yaratıcı görevler kümesi olarak tanımlanabilecek olan “kültürel sorgulamaları” gerçekleştirdik. Kültürel sorgulamalar, ortak üretim faaliyetlerine hazırlık kapsamında tasarlandı. Kültürel sorgulamaların tasarımında ve hazırlık aşamasında yürüyüş etnografilerinin ses kayıtları dikkate alınmıştır. Gaver’in (2001) önerdiği gibi, kültürel sorgulamalar, araştırma tasarımına dönüşen ilham verici tepkileri kıskırtmak için bazı yaratıcı görevlerin kullanılmasıyla katılımcıların hayal gücü için alan açar. Bu şekilde katılımcılara kendilerini ifade etmeleri için yaratıcı araçlar sağlanır (Gaver, 2001). Katılımcılar bu aktiviteleri kendi başlarına tamamlamaya, düşüncelerini ve duygularını kaydetmeye

davet edilir. Ses, çizim ve metin gibi kullanılan farklı ortamlar, katılımcıların kültürel miras ile ilişkilerini daha önce deneyimlemedikleri yaratıcı süreçlerle keşfetmelerini sağlar. Sather-Wa-gstaff'ın (2017) vurguladığı gibi, anlam oluşturmaya dayanan bu deneysel, duyuşsal yaklaşım, yalnızca bilişsel bilgi üretimine dayanan bilgi üretiminin aksine, katılımcıların Kara Surları'na dair duygu, anı ve düşüncelerini çeşitli duyuları yardımıyla ve çeşitli araçlarla yorumlayabilecekleri ve ifade edebilecekleri durumlar yaratarak bu araştırmanın amaçladığı çoğul miras anlatılarına ulaşmakta faydalı olmuştur (Schofield, Whitelaw ve Kirk, 2017; Schofield vd. 2018).

Kültürel sorgulamalar çalışmaları kapsamında katılımcılar, ilk aşamada kendilerine verilen "kültürel keşif paketi" içinden çıkan görev tanımlarına göre seçtikleri aktiviteleri tamamlamışlardır. Bir hafta sonra ise araştırma ekibiyle bu deneyim üzerine görüşmek için bir araya gelmişler, bir saatle beş saat arasında değişen görüşmelerde aktiviteleri değerlendirmişlerdir. Kültürel sorgulama aktivitelerinde araştırılan ve hayal gücünü harekete geçiren yaratıcı süreçlerin, katılımcılar tarafından heyecanla benimsendiği gözlemlenmiştir. Duyulara dayalı anıları hatırlamayı tetikleyen aktiviteler sayesinde katılımcılar, geçmişe ait olaylara ve yerlere ilişkin duygularına ve düşüncelerine odaklanmışlardır.

"Surlara mektup" adlı kültürel sorgulama aktivitesiyle katılımcıların geçmişe ait yerler ve olaylarla ilgili düşünmesi teşvik edilmiş; katılımcılardan surlara -onları bir insan yerine koyarak- mektup yazmaları istenmiştir. Ayrıca katılımcılara, mektubu surların hangi bölümüne yollamak istediklerini ve sorularını surların hangi tarihi dönemine yöneltmeyi tercih ettiklerini belirlemeleri beklenmiştir. Etkinliğin son kısmında yapılan ses veya video kaydı sırasında katılımcılardan surların ne tür bir yanıt verebileceğini tahmin etmeleri ve sordukları soruyu seçmelerinin nedenini anlatmaları istenmiştir. Katılımcı ve kaydı yapan video yapımcıları surların belirlenen kısımlarına giderek söz konusu kaydı gerçekleştirmiştir.

Bu çalışma, planlanmış olduğu gibi, katılımcıları geçmişe ait yerler ve olaylarla ilişkilerini düşünmeye teşvik etmiştir. Özellikle yaşı daha ileri olan katılımcıların, bu deneysel yaklaşımı benimsemekte zorlandığı görülmüştür. Aktiviteyi gerçekleştirmekte zorlanan katılımcılardan biri, bu durumu "duvara konuşmak" deyimiyle açıklayarak bu etkinliğin işlevini anlayamadığını belirtmiştir. Bu durum üzerine, katılımcıların ihtiyaçlarına göre ufak değişiklikler yapılması kararlaştırılmıştır. Katılımcıların kendi başlarına mektup yazma konusunda da sıkıntı yaşadığı gözlemlenmiştir. Bu durumda mektup yazmamış olan katılımcıların, Kara Surları'na mektupta soracaklarını ve kendi yanıtlarını sohbet eder gibi kameraya anlatmaları sağlanmıştır.

Ses temalı kültürel sorgulama etkinliğinde ise katılımcılardan sur çevresinde eskiden var olup bugün kaybolmuş olan seslerle ilgili görüşlerini paylaşmaları istenmiştir. Katılımcılar yaşadıkları alanda geçmişten bugüne duydukları sesleri hatırlamaya çalışırken, sesin yerle ilişkisi hakkında da düşünmeye teşvik edilmişlerdir. Bu aktivitenin ikinci bölümünde ise katılımcılar, bu seslerin olduğu yerlere video yapımcıları ile giderek bu seslerin kendileri için ne ifade ettiğini anlatmışlardır. Mümkün olan durumlarda bu sesler kayıt altına alınmıştır.

Kültürel sorgulama aktivitelerinin bir diğeri, katılımcının, surlarda geçmişin görüldüğü bir pencere açıldığında neler göreceğine dair sorudur. Pencere, burada metaforik bir anlam taşır; “Kara Surları”nı daha iyi anlamak için bir pencere açmak istesek nereye açardık ve ne görürdük?” sorusu sorulmuştur.

Tasarlanmış olan diğer üç kültürel sorgulama aktivitesinde de katılımcılar, yine seslere odaklanan ya da surları insan olarak betimlemelerini isteyen çalışmalar kapsamında surlar ve çevresiyle ilgili duygu ve düşüncelerini yaratıcı etkinliklerde yeniden yorumlamıştır.

Sonuç olarak, tasarlanan kültürel sorgulama etkinlikleriyle, katılımcıların deneyimlerini, daha önce alışık olmadıkları yaratıcı etkinlikler kapsamında hatırlamaları ve mekânla ilişkilerini farklı bir gözle değerlendirmeleri sağlanmıştır. Aynı zamanda, Kültürel sorgulama etkinlikleri, birlikte üretim etkinlikleri için bir ön hazırlık aşaması oluşturmuştur.

Birlikte Üretim

Araştırmanın “kültürel sorgulamalar”ı takip eden “birlikte üretim” aşaması, katılmaya gönüllü olan 17 katılımcıyla yürütülen birlikte üretim faaliyetlerini içermiştir. İlk etkinlik, katılımcıların daha yapılandırılmış bir “yürüyüş etnografisi” planlayarak, “sesler” ve “surlara mektup” çalışmalarını içeren videoların yapımında yönetmen ve yapımcılarla ortak çalışması olmuştur. Katılımcılar, yapılandırılmış yürüyüş etnografisine başlamadan önce ortak üretimi gerçekleştirecekleri yönetmen ve yapımcılarla takip etmek istedikleri rotaları tartışmış; bu durum, katılımcıların rotaları anlatmak istedikleri hikayelere göre planlamalarını kolaylaştırmıştır.

Bir diğer ortak üretim video türü ise katılımcıların paylaşmak istedikleri sesleri ve bu seslerin hayatlarındaki önemini anlatmaları olmuştur. Benzer şekilde, “Surlara mektup” birlikte üretim etkinliğinde ise katılımcılar surları bir insanmış gibi düşünmüşler ve surlara yöneltmek istedikleri soruları bir mektuba aktardıklarını hayal etmişlerdir. Bu kapsamda katılımcılar, film yapımcıları, yönetmenler, fotoğrafçılar ve ses kayıtçıları ile fikirlerini geliştirmek için çalışmışlar ve sonuç ürün olarak kısa videolar üretilmiştir. Bu videoların bazılarında projenin web sayfasından ulaşılabilmektedir (<https://pluralheritages.ncl.ac.uk/#/stories>).

Foto-ses çalıştay

Katılımcı fotoğraf çalıştay ile katılımcıların kendi fotoğraflarını çekerek deneyimlerini yansıtmaları amaçlanmıştır. Bu yöntem, katılımcıların kendilerini ve Kara Surları ve çevresine dair bakış açılarını ifade edebilmeleri için kullanılabilir görsel araçların başka bir boyutunu araştırmakta kullanılmıştır. Bu yöntemde, katılımcı ve görselleştirme aracı arasında herhangi başka bir kişi bulunmamaktadır. Kameraların katılımcılara teslim edildiği atölye çalışması için foto-ses yaklaşımı izlenmiştir (Worth ve Adair, 1972; Wang ve Burris, 1997).

Fotoğraf atölyeleri kapsamında, katılımcılarla haftada bir kez buluşulmuş ve bu buluşmalara iki sanatçı eşlik etmiştir. Bu toplantılarda katılımcılar, fotoğraf teknikleriyle ilgili bilgi sahibi olmanın yanı sıra aynı mekanla ilgili farklı anılarının ve yorumlarının hatırlanmasını sağlayacak şekilde bir ekrana yansıtılan mekan fotoğrafları hakkında konuşma fırsatı bulmuştur. Paylaşılan fotoğraflar *Google Maps* harita uygulaması üzerinde de haritalandırılmıştır.

Buna ek olarak, foto-ses çalışmayı kapsamında bazı katılımcıların aile albümlerinden paylaştıkları fotoğraflar da çalışmaya tarihsel bir bakış açısı katmış, surlar ve çevresindeki günlük deneyimlerle ilgili görsel detaylar katılımcılardan oluşan grup arasında paylaşılmıştır.⁵

Şekil 5

Foto-ses çalıştayında katılımcılar tarafından paylaşılan bir fotoğraf (<https://pluralheritages.ncl.ac.uk/#/stories>).

Değerlendirme ve Sonuç

Bu çalışmada, bir miras alanına toplum ve çeşitli topluluklar tarafından atfedilen değerlerin keşfedilmesi için uygulanabilecek katılımcı yöntemler tartışılmıştır. İstanbul Kara Surları ve çevresinde gerçekleştirilen TÜBİTAK Katip Çelebi -Newton İkili İşbirliği Programı tarafından 2016-2019 yılları arasında 116K830 numarası ile desteklenen “Miras Alanlarını Çoklu Perspektiften Yorumlamak: İstanbul Kara Surları” başlıklı projede uygulanmış olan yöntemleri ve birbiriyle ilişkisini tartışan bu çalışma, katılımcı yöntemle miras değerlerinin belirlenmesi ko-

nusundaki literatür ve deneyimlere katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Yürüyüş etnografisi geliştirilen tüm yöntemlerin temelini oluşturmuş, katılımcıların miras alanı ile ilgili anı duygu ve düşüncelerinin araştırmacıların minimum müdahalesiyle kayda geçirilmesi için çaba sarfedilmiştir. Katılımcıların yürüyüş etnografisine hızlıca uyum sağladığı gözlenirken, yaratıcı faaliyetlerde bulunmaları beklenen “surlara mektup” gibi bazı ortak üretim çalışmalarında daha çekimser kalabildikleri gözlenmiştir. Çalışma sonucunda elde edilen verilerin video, fotoğraf, ses kaydı, çizim, mektup gibi oldukça çeşitli ortamlarda olması bu verilerin karşılaştırmalı olarak yorumlanması için birçok fırsat sunarken aynı zamanda sonuçların bir araya getirilmesinde ve ilişkilendirilmesinde zorluklar oluşturabilmiştir.

Sonuç olarak, İstanbul Kara Surları'nın çoğul sosyal ve kültürel değerlerini katılımcı yöntemler kullanarak anlama çalışmalarının sonucunda:

- Miras alanının sosyal ve kültürel değerlerinin araştırılması için sit alanı ile ilgili anıların, anlatıların ve görüşlerin toplanmasının miras alanının değerlerine alternatif bir bakış açısı sunduğu,
- sit alanı ile ilgili insanlardan toplanan hikâyelerin miras alanında yer alan birçok konum ile bağlantılı birçok bilgi içerdiği,
- uygun bir altlık haritada, anlatılardan çıkarılan konum bilgisi içeren alıntılarının haritalandırılmasının, araştırmacıların, bir mekânın somut ve somut olmayan nitelikleri arasındaki bağlantıyı analiz etmesinde önemli rol oynadığı,

görülmüştür (Aksoy vd., 2019).

Uygulanan yöntemlerin çoğulluğu katılımcıların ifade biçimlerinin ve anlatılarının çoğulluğunu desteklemiştir. Aynı şekilde, uygulanan yöntemlerin ve kullanılan kayıt ortamlarının çeşitliliği ile Kara Surları'nın algılanışında ses, anılar gibi somut olmayan öğelerin önemi anlaşılabilmiştir. Bunlara ek olarak, araştırmacılar ve katılımcılar dışında sanatçı, film yapımcısı ve yönetmen gibi sanat alanından kişilerin ortak üretim faaliyetlerine katılımı hem katılımcılar hem araştırmacılar açısından ifade biçimlerini güçlendirmiş ve kolaylaştırmıştır. İstanbul Kara Surları ve çevresinin çok kültürlü yapısı, bu alanı böyle bir çoğul miras için çok uygun bir seçim olarak ortaya çıkarmıştır. Bundan sonraki araştırmalarda, katılımcıların araştırmacılar tarafından belirlenme şeklini, ortaya çıkan ürünlerin yorumunu ve sunumunu ve uygulanan katılımcı yöntemlerin bütünlük değerlendirilmesini daha derinlikli tartışan çalışmalara yer verilmelidir.

Destekleyen Kurum

Bu çalışma, TÜBİTAK tarafından TÜBİTAK – Newton İkili İş Birliği kapsamında 116K830 no. ile desteklenmiş olan “Miras Alanlarını Çoklu Perspektiften Yorumlamak: İstanbul Kara Surları” başlıklı projenin bir çıktısıdır.

Teşekkür

TÜBİTAK tarafından 116K830 no. ile desteklenmiş olan bilimsel araştırma projesi ekibinde yer alan Asu Aksoy, Chris Whitehead, Tom Schofield, Gönül Bozoğlu, Daniel Foster-Smith, Ayşegül Yılmaz, Saadet Gündoğdu, Elif Acar Bilgin, Serhat Sarı, Talha Aksoy ve Buse Baloğlu'na teşekkür ederiz. Buna ek olarak, hakemlere, dosya editörüne ve editörlere yorumları ve katkılarından ötürü çok teşekkür ederiz.

- 1 2013 tarihli ICOMOS Türkiye Mimari Mirasın Korunması Bildirgesi'ne göre kültürel miras “[g]eçmişten bugüne ulaşmış, insanların sahiplik bağı içinde olmaksızın sürekli değişim halinde olan değerlerinin, inançlarının, bilgilerinin ve geleneklerinin bir yansıması olarak betimlenen somut ve somut olmayan tüm varlıklar” olarak tanımlanmıştır (ICOMOS, 2013). Bu bildirmede, kültürel miras tanımına ek olarak, mimari miras ve sit alanı ve kentsel, arkeolojik, kırsal gibi çeşitli nitelikte sit alanlarının tanımlarına yer verilmiştir. Yerel topluluklar ve miras alanları arasındaki ilişkiyi ve miras alanlarına yerel toplulukların attıkları değerleri inceleyen bu yazıda “(kültürel) miras alanı” kavramı sit alanı olarak tescil edilmiş veya henüz edilmemiş olan ve somut ve somut olmayan kültürel miras değerlerine sahip kentsel, kırsal ya da arkeolojik alanların tümü için kapsayıcı bir terim olarak kullanılmıştır.
- 2 Sit alanlarının miras değerlerinin korunması için hazırlanan fiziksel planlara “koruma amaçlı imar planı” adı verilirken, miras alanlarının değerlerinin sürdürülmesi için geliştirilmiş yönetsel stratejileri, paydaş tanımlarını, uygulama önceliklerini ve finansmana ilişkin önerileri içeren stratejik planlara “alan yönetim planı” adı verilmektedir. Bu planlar, sit alanlarının yaşayan yapısına paralel olarak sürekli devinim geçiren, tespit, değerlendirme, uygulama, denetleme, değerlendirme, yeniden tespit aşamalarını döngüsel olarak içeren ve paydaş katılımı ve birlikte yapıma dayanan süreç odaklı planlardır.
- 3 Kartopu yönteminin tanımı ve eleştirel bir bakış açısıyla incelenmesine örnek olarak şu kaynak incelenebilir: Noy, 2008.
- 4 Birlikte üretim kapsamında çalışılan uzman ve sanatçılar:
Video yapım ekibi: Goncağül Gümüş, Ali Ergül, Cem Hakverdi
Ses: Burçin Aktan
Fotoğraf sanatçıları: Serkan Taycan, Selim Süme.
- 5 Birlikte üretim ve fotoğraf çalışmayı sonucunda elde edilen ürünlerin bazılarını projenin web sayfasından ulaşılabilir: <https://pluralheritages.ncl.ac.uk>

Kaynakça

- Abbot, J., Chambers, R., Dunn, C., Harris, T., Merode, E. D., Porter, G., Townsend, J., ve Weiner, D. (1998). Participatory GIS: Opportunity or Oxymoron. *PLA notes*, 33, 27-33.
- Abedi, N. ve Doğan, E. (2023). Toplum temelli turizm gelişimi ve ekümüze. A. Aksoy, D. Ünsal, E. Omay Polat, G. Pulhan, İ. Dinçer, N. Zeren Gülersoy, T. G. Köksal, Z. Ahunbay ve Z. Enilil (der.), *Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl?* içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 633-644.
- Agnoletti, M. (2014). Rural landscape, nature conservation and culture: Some notes on research trends and management approaches from a (Southern) European perspective. *Landscape and Urban Planning*, 126, 66-73.
- Ahunbay, M. 1994. Kara surları. *Dünden Bugüne İstanbul Ansiklopedisi 7* içinde. 77-78. Tarih Vakfı.

- Aksoy, A., Kivılcım Çorakbaşı, F., Yılmaz, A., Kunt, Z., Gündoğdu, S., Acar Bilgin, E., Sarı, S., Aksoy, T. ve Baloğlu, B. (2019). Miras Alanlarını Çoklu Perspektiften Yorumlamak: İstanbul Kara Surları. TÜBİTAK Katip Çelebi-Newton İkili İşbirliği Programı Proje Sonuç Raporu, <https://search.trdizin.gov.tr/tr/yayin/detay/618585>
- Aksoy, A. ve Enlil, Z. (2023). Kültür mirası yönetiminde kavramsal açılımlar. A. Aksoy, D. Ünsal, E. Omay Polat, G. Pulhan, İ. Dinçer, N. Zeren Gülersoy, T. G. Köksal, Z. Ahunbay ve Z. Enlil (der.), *Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl?* içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 67-79.
- Aksoy, A., ve Kivılcım Çorakbaşı, F. (2021). Politics of loss in a world heritage site: The case of the historic vegetable gardens of the land walls of Istanbul. *Heritage & Society* 14(1), 112-138. doi: 10.1080/2159032X.2021.2022917
- Anderson, J. (2004). Talking whilst walking: A geographical archaeology of knowledge. *Area*, 36(3), 254-261.
- Apaydin, V. (2017). Heritage values and communities: Examining heritage perceptions and public engagements. *Journal of Eastern Mediterranean Archaeology & Heritage Studies*, 5(3-4), 349-364.
- Aplin, G. (2007). World heritage cultural landscapes. *International Journal of Heritage Studies*, 13(6), 427-446.
- Arnstein, S. (1969). A ladder of participation. *Journal of American Planning Association*, 35(4), 216-224.
- Ashworth, G. J., Graham, B., ve Tunbridge, J. E. (2007). *Pluralising Pasts: Heritage, Identity and Place in Multicultural Societies*. Pluto.
- Avrami, E., Randall Mason, C., ve De la Torre, M. (2000). *Values and Heritage Conservation: Research Report*. Getty Conservation Institute. http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/values_heritage_research_report
- Avrupa Konseyi (Council of Europe). (2005). Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (The Faro Convention), Council of Europe Treaty Series- No.199. [https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention#:~:text=CDCPP-,Convention%20on%20the%20Value%20of%20Cultural%20Heritage%20for%20Society%20\(Faro,relationship%20to%20communities%20and%20society](https://www.coe.int/en/web/culture-and-heritage/faro-convention#:~:text=CDCPP-,Convention%20on%20the%20Value%20of%20Cultural%20Heritage%20for%20Society%20(Faro,relationship%20to%20communities%20and%20society)
- Bai, N., Nourian, P., ve Pereira Roders, A. (2021). Global citizens and world heritage: Social inclusion of online communities in heritage planning. The International Archives Of the photogrammetry. *Remote Sensing and Spatial Information Sciences*, 46, 23-30.
- Bai, N., Nourian, P., Luo, R., ve Roders, A.P. (2022). Heri-Graphs: A workflow of creating datasets for multi-modal machine learning on graphs of heritage values and attributes with social media. *ISPRS Int. J. Geo Inf.*, 11 (9), 469.
- Bakri, A. F., Zaman, N. Q., ve Kamarudin, H. (2022, October). Understanding local community and the cultural heritage values at a world heritage city: A grounded theory approach. *IOP Conference Series: Earth and Environmental Science* (Vol. 1067,1). IOP Publishing. doi:10.1088/1755-1315/1067/1/012006
- Belge, B. (2023). Kentsel korumada yerel koruma kapasitesi: Gaziantep ve Şanlıurfa kentleri üzerinden değerlendirme. *Planlama* 33(1),143-166.

- Bergeron, J., Paquette, S., ve Poullaouec-Gonidec, P. (2014). Uncovering landscape values and micro-geographies of meanings with the go-along method. *Landscape and Urban Planning*, 122, 108-121.
- Bugueño, I., García, L., ve Ehijo, A. (2021). Intelligent technologies in the process of recovering historical, cultural, and heritage value in native communities. *International Conference on Intelligent Technologies and Applications* içinde (s. 393-406). Springer International Publishing.
- Carpiano, R. M. (2009). Come Take A Walk With Me: The “Go-Along” Interview as a Novel Method for Studying the Implications of Place for Health and Well-Being. *Health & Place*, 15(1), 263-272.
- Choay, F. (2001). *The Invention of the Historic Monument*. Cambridge University Press.
- Ciolfi, L. (2012). Place-centred interaction design: Situated participation and co-creation in places of heritage. Ballarin, M. ve Mura M. (Ed.) *Museum and Design Principles, Proceedings of the Conference* içinde. Fondazione di Venezia.
- De la Torre, M. (2013). Values and heritage conservation. *Heritage & Society* 6(2), 155-166. <https://doi.org/10.1179/2159032X13Z.00000000011>
- De la Torre, M. (Ed.) (2002). *Assessing the Values of Cultural Heritage: Research Report*. Getty Conservation Institute. http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/values_cultural_heritage
- De la Torre, M. (Ed.) (2005). *Heritage Values in Site Management: Four Case Studies*. Getty Conservation Institute. http://hdl.handle.net/10020/gci_pubs/values_site_mgmt
- Durusoy Özmen, E. (2021). Tarihsel süreç içerisinde değişen ve dönüşen bir mekansal boşluk: İstanbul kara surları dünya miras Alanı. *TÜBA-KED* 23, 199-221.
- Eiter, S., ve Lange, V. M. (2015). Public participation in landscape planning: Effective methods for implementing the european landscape convention in Norway. *Land Use Policy*, 44, 44-53.
- Eryazıcıoğlu, E., ve Cengiz, H. (2018). İnsan hakları odaklı bir kültürel miras sistemi için değerlendirme modeli. *Megaron*, 13(4), 636-650.
- Evans, J., ve Jones, P. (2011). The walking interview: Methodology, mobility and place. *Applied Geography*, 31(2), 849-858.
- Fairclough, G. (2012). The value of heritage for the future. D. Ünsal (Ed.), *Heritage in Society. Cultural Policy and Management (KPY); Yearbook 3* içinde (s. 34-41). İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Fairclough, G. (2009). New heritage frontiers. R. Palmer (Ed.), *Heritage and Beyond* içinde (s. 29-42). Council of Europe Publishing.
- Fairclough, G. ve Møller, P.G. (der.). (2008). *Landscape as Heritage-The Management and Protection of Landscape in Europe*. University of Berne, Geographica Bernensia.
- Fredheim, L. H., ve Khalaf, M. (2016). The significance of values: Heritage value typologies re-examined. *International Journal of Heritage Studies*, 6(22), 466-481.
- Gaver, B. (2001). Designing for ludic aspects of everyday life. *Ercim News*, 47, 20-21.
- Gaver, B., Dunne, T., ve Pacenti, E. (1999). Cultural probes. *Interactions*, 6(1), 21-29.
- Gibson, L., ve Pendlebury, J. (2009). Valuing historic environments. L. Gibson ve J. Pendlebury (Ed.), *Valuing Historic Environments* içinde (1. Baskı, s. 1-16). Routledge.

- Harvey, D. (2001). Heritage pasts and heritage presents: Temporality, meaning and the scope of heritage studies. *International Journal of Heritage Studies*, 7(4), 319-338.
- ICOMOS. (2005). Xi'an Declaration on the Conservation of the Setting of Heritage Structures, Sites and Areas. ICOMOS. <https://www.icomos.org/xian2005/xian-declaration.htm>
- ICOMOS. (2014). Floransa bildirgesi-insani değer olarak miras ve peyzaj (Heritage and Landscape as Human Values). ICOMOS Türkiye Milli Komitesi. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0034808001536912096.pdf
- ICOMOS. (2017). Delhi Declaration on Heritage and Democracy. ICOMOS. https://www.icomos.org/images/DOCUMENTS/Charters/GA2017_DelhiDeclaration_20180117_EN.pdf
- ICOMOS Türkiye. (2013). ICOMOS Türkiye Mimari Mirasın Korunması Bildirgesi. http://www.icomos.org.tr/Dosyalar/ICOMOSTR_tr0784192001542192602.pdf
- Ingold, T., ve Vergunst, J. L. (der.). (2003). *Ways of Walking: Ethnography and Practice on Foot*. Ashgate Publishing.
- İstanbul Alan Başkanlığı. (2023). İstanbul'un Tarihi Alanları İçin Üstün Evrensel Değer Beyanı. İstanbul Tarihi Alanlar Alan Başkanlığı <http://www.alanbaskanligi.gov.tr/ustun-evrensel-deger-tanimi.html>
- İstanbul Alan Başkanlığı. (2018). *İstanbul Tarihi Yarımada Yönetim Planı*.
- Kıvılcım Çorakbaşı, F., Aksoy, A., ve Ricci, A. (2014). A Report of concern on the conservation issues of the Istanbul land walls world heritage site- with a special focus on the historic Yedikule Vegetable Gardens (Yedikule Bostanları). *The Official Website of the Oxford University Byzantine Society*. https://oxfordbyzantinesociety.files.wordpress.com/2014/02/report_land_walls_whs.pdf,
- Kıvılcım Çorakbaşı, F. (2017). İstanbul kara surları'nda "yerin ruhu"nu aramak: Çeperde Sergisi. *Mimarlık*, 394. <http://www.mimarlikdergisi.com/index.cfm?sayfa=mimarlik&DergiSayi=408&RecID=4143>
- Kıvılcım Çorakbaşı, F. (2021). Çok-katmanlı kültürel peyzaj alanlarının yönetimi: Tim Ingold'un Peyzaj yaklaşımından İstanbul kara surları'na bir bakış. *TÜBA-KED Türkiye Bilimler Akademisi Kültür Envanteri Dergisi* 24, 189-204 . DOI: 10.22520/tubaked2021.24.010
- Kryder-Reid, E., Foutz, J. W., Wood, E., ve Zimmerman, L. J. (2017). "I just don't ever use that word": investigating stakeholders understanding of heritage. *International Journal of Heritage Studies*, 24(7), 743-763. <https://doi.org/10.1080/13527258.2017.1339110>
- Kunt, Z. (2019). Kültür Mirası İçin Katılımcı Bir Araştırma Yaklaşımı, *Kültür Politikası Yıllık / Cultural Policy Yearbook 2019*. <https://iletisim.com.tr/dergiler/kultur-politikasi-yillik/5/sayi-2-kultur-politikasi-yillik-2019/10042/istanbulun-dunya-miras-alanlarini-coklu-perspektiften-yorumlamak-istanbul-kara-surlari-ornegi-arastirma-projesi-kultur-mirasi-icin-katilimci-bir-arastirma-yaklasimi/11833>
- Kusenbach, M. (2003). Street phenomenology: The go-along as ethnographic research tool. *Ethnography*, 4(3), 455-485.
- Łaszkiwicz, E., Nowakowska, A. ve Adamus, J. (2022). How valuable is architectural heritage? Evaluating a Monument's Perceived Value With the Use of Spatial Order Concept. *SAGE Open*, 12(4), 1-13.
- Lee, J., ve Ingold, T. (2006). Fieldwork on Foot: Perceiving, Routing, Socializing. S. Coleman, ve P. Collins (der.), *Locating the Field: Space, Place and Context in Anthropology* içinde (s. 67-86). Ebrary.

- Mason, R. (2002). Assessing values in conservation planning: Methodological issues and choices. M. Torre (der.), *Assessing the Values of Cultural Heritage* içinde (s. 5-30). The Getty Conservation Institute.
- McIntyre, A. (2008). *Participatory Action Research*. Sage.
- Munjeri, D. (2004). Tangible and intangible heritage: From difference to convergence. *Museum International*, 56(1-2), 12-20.
- Montella, M. (2015). Cultural Value. G. M. Golinelli (Ed.), *Cultural Heritage and Value Creation* içinde (s.1-51). Springer International Publishing.
- Noy, C. (2008). Sampling knowledge: The hermeneutics of snowball sampling in qualitative research. *International Journal of Social Research Methodology* 11(4), 327-344.
- Öksüz, E. B., ve Sarı, T. (2018). From borders to boundaries: İstanbul Land Walls. *ITU A/Z*, 15(2), 51-59.
- Pekol, B. ve Parlak, Ç. (2023). Türkiye’de kültürel mirası koruma ve sivil toplum. A. Aksoy, D. Ünsal, E. Omay Polat, G. Pulhan, İ. Dinçer, N. Zeren Gülersoy, T. G. Köksal, Z. Ahunbay ve Z. Enlil (der.), *Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl?* içinde. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 683-698.
- Poulios, I. (2010). Moving beyond a values-based approach to heritage conservation. *Conservation and Management of Archaeological Sites*, 12(2), 170-185.
- Poulios, I. (2014). Discussing strategy in heritage conservation: Living heritage approach as an example of strategic innovation. *Journal of Cultural Heritage Management and Sustainable Development*, 4(1), 16-34.
- Reed, A. (2002). City Of Details: Interpreting the personality of London. *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 8(1), 127-141.
- Ricci, A. (2018). A Resilient landscape: The land walls of Constantinople and their surroundings. *Deltaion Of The Christian Archaeological Society Series*, 4, 125-138.
- Rodman, M. C. (1992). Empowering Place: Multilocality And Multivocality. *American Anthropologist*, 94(3), 640-656.
- Pink, S. (2007). *Doing Visual Ethnography*. Sage Publications.
- Pink, S. (2008, September). Mobilising visual ethnography: Making routes, making place and making images. *Forum: Qualitative Social Research*, 9(3), Art.36.
- Schofield, T., Whitelaw, M., ve Kirk, D. (2017). Research through design and digital humanities in practice: What, How and Who in an Archive Research Project. *Digital Scholarship in the Humanities*, 32(1), 103-120.
- Schofield, T., Foster-Smith, D., Bozoğlu, G., ve Whitehead, C. (2018). Co-producing collections: Re-imagining a polyvocal past with cultural probes. *Open Library of Humanities*, 4(1), 35, 1-23.
- Smith, L. (2006). *The Uses of Heritage*. Routledge.
- Smith, L., ve Waterton, E. (2009). *Heritage, Communities and Archaeology*. Bloomsbury.
- Taylor, K. (2015). Cities as cultural landscapes. F. Bandarin ve R. Oers (der.), *Reconnecting the City The Historic Urban Landscape Approach and the Future of Urban Heritage* (1. baskı, s. 179-202). John Wiley & Sons.

- Torrieri, F., Oppio, A., ve Rossitti, M. (2020, May). Cultural heritage social value and community mapping. *International Symposium: New Metropolitan Perspectives* içinde (s. 1786-1795).
- UNESCO. (1972). World heritage convention. <https://whc.unesco.org/en/convention/>
- Xiao, L. (2022). Intangible cultural heritage reproduction and revitalization: Value feedback, practice, and exploration based on the IPA model. *Computational Intelligence and Neuroscience*, 3,1-13. <https://doi.org/10.1155/2022/8411999>
- Whitehead, C., Schofield, T., ve Bozoğlu, G. (2021). *Plural Heritages and Community Co-production: Designing, Walking and Remembering*. Routledge.
- Worth, S. ve Adair, J. (1972). *Through Navajo Eyes: An Exploration in Film Communication and Anthropology*. Indiana University Press.
- Yılmaz, A. (2023). Faro sözleşmesi ve toplumun katılımı kavramı. A. Aksoy, D. Ünsal, E. Omay Polat, G. Pulhan, İ. Dinçer, N. Zeren Gülersoy, T. G. Köksal, Z. Ahunbay ve Z. Enlil (der.), *Kültür Mirası Yönetimi: Neden ve Nasıl?*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 80.
- Yi'En, C. (2014). Telling stories of the city: Walking ethnography, affective materialities, and mobile encounters. *Space and Culture* 17 (3), 211-223.
- Wang, C. ve Burris, M. A. (1997). Photovoice: Concept, methodology, and use for participatory needs assessment. *Health Education and Behaviour* (24) 3.

